ISSN:3030-332X
Impact factor: 9,493
International journal of scientific researchers

XIZMAT KO‘RSATISH TARMOQLARIDA MOLIYAVIY XIZMATLAR SAMARADORLIGINI OSHIRISHNING TASHKILIY-IQTISODIY MEXANIZMLARI

Sh. B. Hazratqulov
Qarshi davlat universiteti
Iqtisodiyot kafedrasi
vb.dotsentif.f.d (PhD)
https://doi.org/10.5281/zenodo.24217815

Annotatsiya. Mazkur maqolada xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida moliyaviyxizmatlarsamaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlari nazariy va amaliy jihatdan yoritiladi. Moliyaviy xizmatlarning korxonalar faoliyatini moliyalashtirish, aylanma mablag‘lar uzluksizligini ta’minlash va investitsion faollikni rag‘batlantirishdagi o‘rni ko‘rib chiqiladi. Bank, sug‘urta, lizing, faktoring hamda raqamli to‘lov xizmatlaridan foydalanish imkoniyatlariga ta’sir etuvchi omillarga alohida e’tibor qaratiladi. Samaradorlikni baholashda xizmatlar qiymati, ulardan foydalanish qulayligi, operatsiyalar tezkorligi va moliyaviy risklarni hisobga olish zarurati asoslanadi. Moliyaviy tashkilotlar va xizmat ko‘rsatish korxonalari o‘rtasidagi hamkorlikni rivojlantirish, raqamli texnologiyalarni joriy etish hamda moliyalashtirish vositalarini diversifikatsiyalash yo‘nalishlari muhokama qilinadi. Ushbu yondashuvlar xizmat ko‘rsatish korxonalarining moliyaviy barqarorligi va raqobatbardoshligini mustahkamlashga qaratilgan.
Kalit so‘zlar: xizmat ko‘rsatish tarmoqlari, moliyaviy xizmatlar, tashkiliy-iqtisodiy mexanizm, iqtisodiy samaradorlik, moliyaviy infratuzilma, raqamli moliyaviy xizmatlar, moliyalashtirish, lizing, faktoring, moliyaviy risklar, moliyaviy barqarorlik, raqobatbardoshlik.

Аннотация. В статье рассматриваются теоретические и практические аспекты организационно-экономических механизмов повышения эффективности финансовых услуг в отраслях сферы услуг. Раскрывается роль финансовых услуг в финансировании деятельности предприятий, обеспечении непрерывности оборота оборотных средств и стимулировании инвестиционной активности. Особое внимание уделяется факторам, влияющим на доступность банковских, страховых, лизинговых, факторинговых услуг и цифровых платёжных сервисов. Обосновывается необходимость учёта стоимости услуг, удобства их использования, оперативности проведения операций и финансовых рисков при оценке эффективности. Обсуждаются направления развития взаимодействия между финансовыми организациями и предприятиями сферы услуг, внедрения цифровых технологий и диверсификации инструментов финансирования. Рассматриваемые подходы направлены на укрепление финансовой устойчивости и повышение конкурентоспособности предприятий сферы услуг.
Ключевые слова: отрасли сферы услуг, финансовые услуги, организационно-экономический механизм, экономическая эффективность, финансовая инфраструктура, цифровые финансовые услуги, финансирование, лизинг, факторинг, финансовые риски, финансовая устойчивость, конкурентоспособность.

Abstract. This article examines the theoretical and practical aspects of organizational and economic mechanisms for improving the efficiency of financial services across service industries. It discusses the role of financial services in financing business operations, sustaining working capital turnover, and stimulating investment activity. Particular attention is paid to the factors affecting access to banking, insurance, leasing, factoring, and digital payment services. The article emphasizes the need to consider service costs, ease of access and use, transaction speed, and financial risks when assessing efficiency. It also discusses ways to strengthen cooperation between financial institutions and service enterprises, adopt digital technologies, and diversify financing instruments. These approaches are intended to enhance the financial stability and competitiveness of enterprises operating in the service sector.

Keywords: service industries, financial services, organizational and economic mechanism, economic efficiency, financial infrastructure, digital financial services, financing, leasing, factoring, financial risks, financial stability, competitiveness.

KIRISH

Iqtisodiyotning tarkibiy rivojlanishi va xo‘jalik aloqalarining murakkablashuvi sharoitida xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining barqaror faoliyatini ta’minlash moliyaviy resurslarning mavjudligi, ulardan foydalanish imkoniyatlari va moliyaviy xizmatlar sifatiga bevosita bog‘liqdir. Xizmat ko‘rsatish korxonalarida faoliyat uzluksizligini saqlash, yangi xizmat turlarini joriy etish, texnologik yangilanishni amalga oshirish hamda bozor talabiga moslashish samarali moliyalashtirish tizimini talab qiladi. Shu jihatdan, moliyaviy xizmatlar iqtisodiy subyektlarning mablag‘larga bo‘lgan ehtiyojini qondirish bilan birga, resurslarni taqsimlash, hisob-kitoblarni tashkil etish va tadbirkorlik risklarini boshqarishning muhim vositasi hisoblanadi. Xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida moliyaviy xizmatlarga bo‘lgan ehtiyoj korxonalar faoliyatining o‘ziga xos xususiyatlari bilan belgilanadi. Jumladan, ayrim xizmat turlarida talabning mavsumiyligi, tushumlarning notekis shakllanishi, nomoddiy aktivlar ulushining yuqoriligi va kredit ta’minoti sifatida foydalaniladigan moddiy aktivlarning cheklanganligi moliyalashtirishga alohida yondashuvni taqozo etadi. Shuningdek, xizmatni ko‘rsatish bilan uning haqini undirish muddatlari o‘rtasidagi tafovut aylanma mablag‘larga qo‘shimcha ehtiyojni yuzaga keltirishi mumkin. Bunday sharoitda kreditlash, lizing, faktoring, sug‘urta va to‘lov xizmatlarini korxonalarning faoliyat ko‘lami hamda pul oqimlariga moslashtirish muhim ahamiyat kasb etadi. Moliyaviy xizmatlar samaradorligi faqat ajratilgan kreditlar yoki amalga oshirilgan operatsiyalar hajmi bilan ifodalanmaydi. Uni baholashda moliyaviy resurslarni jalb qilishning umumiy qiymati, xizmatlardan foydalanish uchun sarflanadigan vaqt, shartlarning shaffofligi, hisob-kitoblarning ishonchliligi hamda xizmatlarning korxona iqtisodiy natijalariga ta’siri hisobga olinishi lozim. Moliyaviy tashkilot nuqtayi nazaridan daromadlilik va risklarning maqbul nisbatini ta’minlash muhim bo‘lsa, xizmat ko‘rsatish korxonasi uchun moliyalashtirishning qulayligi, to‘lov majburiyatlarining pul oqimlariga muvofiqligi va faoliyat uzluksizligi ustuvor hisoblanadi. Demak, samaradorlikni oshirish ushbu tomonlarning iqtisodiy manfaatlarini o‘zaro muvofiqlashtirishni talab etadi. Moliyaviy xizmatlardan foydalanishda axborot nomutanosibligi, moliyaviy mahsulotlar shartlarini taqqoslashning murakkabligi, garov ta’minotiga qo‘yiladigan talablar va moliyaviy boshqaruv ko‘nikmalarining yetarli emasligi kabi to‘siqlar yuzaga kelishi mumkin. Ayniqsa, kichik xizmat ko‘rsatish korxonalarining moliyaviy hisobotlari va kelgusi pul oqimlari to‘g‘risidagi ma’lumotlar cheklangan bo‘lsa, ularning kreditga layoqatliligini baholash qiyinlashadi. Natijada iqtisodiy jihatdan istiqbolli loyihalarning ham zarur moliyaviy resurslarni jalb qilish imkoniyati torayishi mumkin. Bu esa moliyaviy tashkilotlar va xizmat ko‘rsatish subyektlari o‘rtasidagi hamkorlikni takomillashtirish, axborot almashinuvini yaxshilash hamda risklarni baholash usullarini rivojlantirish zaruratini yuzaga keltiradi. Raqamli texnologiyalar moliyaviy xizmatlarni tashkil etishning yangi imkoniyatlarini shakllantirmoqda. Masofaviy xizmat ko‘rsatish, elektron hisob-kitoblar, avtomatlashtirilgan arizalarni ko‘rib chiqish va pul oqimlari haqidagi ma’lumotlarni tahlil qilish operatsion xarajatlarni kamaytirish hamda xizmatlar tezkorligini oshirishga yordam berishi mumkin. Biroq raqamlashtirishning iqtisodiy natijasi texnologiyani joriy etishning o‘zi bilan cheklanmaydi. U tashkiliy jarayonlarning moslashtirilishi, xodimlar va mijozlarning moliyaviy hamda raqamli ko‘nikmalari, ma’lumotlar sifati va axborot xavfsizligini ta’minlash bilan uzviy bog‘liqdir. Shu nuqtayi nazardan, moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmini boshqaruv usullari, hamkorlik shakllari, iqtisodiy rag‘batlar va baholash vositalarining o‘zaro bog‘langan tizimi sifatida o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Uning tashkiliy jihatlari xizmat ko‘rsatish tartiblarini takomillashtirish, ishtirokchilar o‘rtasidagi vazifalarni muvofiqlashtirish va axborot almashinuvini tashkil etishni qamrab oladi. Iqtisodiy jihatlari esa moliyalashtirish shartlarini maqbullashtirish, xizmatlar narxini shakllantirish, risklarni taqsimlash va resurslardan foydalanish natijadorligini oshirish bilan ifodalanadi. Mazkur tarkibiy qismlarning uyg‘unligi moliyaviy xizmatlarni xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining real ehtiyojlariga moslashtirish imkonini beradi. Ushbu maqolaning maqsadi xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida moliyaviy xizmatlar samaradorligiga ta’sir etuvchi omillarni tizimlashtirish hamda uni oshirishga qaratilgan tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarni takomillashtirish yo‘nalishlarini asoslashdan iborat. Mazkur maqsad doirasida moliyaviy xizmatlarning korxonalar faoliyatidagi o‘rnini

ochib berish, ulardan foydalanishdagi to‘siqlarni aniqlash, samaradorlikni baholash mezonlarini belgilash hamda moliyaviy tashkilotlar va xizmat ko‘rsatish korxonalari hamkorligini rivojlantirish imkoniyatlarini ko‘rib chiqish nazarda tutiladi.

ADABIYOTLAR SHARHI

Xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirish masalasi moliyaviy vositachilik, korxonalarni moliyalashtirish, axborot nomutanosibligi va raqamli moliyaviy xizmatlarga oid ilmiy yondashuvlar bilan uzviy bog‘liqdir. Mazkur yo‘nalishdagi adabiyotlarni tahlil qilishda moliyaviy xizmatlarning mavjudligi, ulardan foydalanish imkoniyati va iqtisodiy natijadorligini o‘zaro farqlash muhim ahamiyatga ega. Chunki moliyaviy mahsulotlar taklifining kengayishi korxonalarning moliyalashtirish ehtiyojlari to‘liq qondirilishini yoki xarajatlari kamayishini avtomatik ravishda anglatmaydi. R. Levine moliyaviy rivojlanish va iqtisodiy o‘sish o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilib, rivojlangan moliyaviy tizim korxonalarning tashqi moliyalashtirish bilan bog‘liq cheklovlarini yumshatishini ko‘rsatadi [1]. Ushbu yondashuv moliyaviy xizmatlarning ahamiyatini resurslarni jalb qilish hajmi bilangina cheklamasdan, ularning investitsion imkoniyatlarni ro‘yobga chiqarishga ta’siri orqali baholashga asos yaratadi. Mazkur nazariy qarashni xizmat ko‘rsatish tarmoqlariga tatbiq etganda, moliyalashtirishning korxona faoliyatini kengaytirish, texnologik yangilanish va xizmatlar sifatini oshirishga qo‘shgan hissasini o‘rganish maqsadga muvofiqdir. Moliyaviy resurslardan foydalanishdagi to‘siqlarni tushuntirishda J. Stiglitz va A. Weissning axborot nomutanosibligi sharoitida kredit cheklanishiga oid tadqiqoti muhim nazariy o‘rin tutadi [2]. Mualliflarning modelida kredit foizining oshishi qarz oluvchilar tarkibi va ularning xatti-harakatlariga ta’sir qilishi sababli banklar kreditga bo‘lgan talabni faqat narx orqali muvozanatlashtirmasligi mumkin. Natijada ayrim korxonalar yuqoriroq foiz to‘lashga tayyor bo‘lsa ham kredit ololmaydi. Ushbu yondashuvdan kelib chiqib, xizmat ko‘rsatish korxonalarini moliyalashtirishda hisobotlar shaffofligi, kredit tarixi va pul oqimlari haqidagi ishonchli axborotni yaxshilash tashkiliy-iqtisodiy mexanizmning muhim tarkibiy qismi sifatida qaralishi mumkin. A. Berger va G. Udell bank bilan korxona o‘rtasidagi davomli munosabatlarga asoslangan kreditlashni kichik biznesga oid axborot yetishmovchiligini kamaytiruvchi vosita sifatida o‘rganadi [3]. Ularning fikricha, bank xodimi hamkorlik davomida korxona rahbarining ishonchliligi, biznesning holati va mahalliy bozor xususiyatlari haqida rasmiy hisobotlarda to‘liq aks etmaydigan ma’lumotlarni to‘playdi. Bunday axborotdan foydalanish esa bankning tashkiliy tuzilishi, qaror qabul qilish vakolatlari va ichki nazorat tizimiga bog‘liq. Mazkur yondashuv xizmat ko‘rsatish korxonalari bilan ishlashda individual baholash va mijoz faoliyatini muntazam kuzatishning ahamiyatini ochib beradi. Biroq davomli hamkorlik barcha holatlarda kredit shartlarining yaxshilanishini kafolatlaydi, degan xulosaga kelish to‘g‘ri emas. T. Beck va A. Demirgüç-Kunt kichik va o‘rta korxonalarning rivojlanishida moliyalashtirish imkoniyatlarini muhim omil sifatida ko‘rib chiqadi [4]. Ularning tahliliga ko‘ra, kichik korxonalar tashqi moliyaviy resurslarga kirishda kattaroq to‘siqlarga duch keladi. Moliyaviy va institutsional rivojlanish ushbu cheklovlarni yumshatishi, lizing hamda faktoring kabi vositalar esa moliyalashtirish imkoniyatlarini kengaytirishi mumkin. Ushbu xulosalar xizmat ko‘rsatish korxonalari uchun moliyaviy mahsulotlarni faoliyat xususiyatiga qarab tanlash zarurligini ko‘rsatadi. Jumladan, uskunalarni yangilash ehtiyojini lizing orqali, muddati kechiktirilgan to‘lovlar bilan bog‘liq aylanma mablag‘ ehtiyojini esa faktoring orqali qondirish imkoniyatlarini alohida baholash mumkin. Raqamli moliyaviy xizmatlarning imkoniyatlari C. Pazarbasioglu va hammualliflar tomonidan tayyorlangan Jahon banki tadqiqotida yoritilgan [5]. Unda raqamli texnologiyalar moliyaviy operatsiyalar xarajatlarini kamaytirish, xizmat ko‘rsatish tezkorligi va shaffofligini oshirish hamda mijoz ehtiyojlariga mos mahsulotlarni taklif etish imkonini berishi ta’kidlanadi. Ushbu yondashuv xizmat ko‘rsatish korxonalarida masofaviy bank xizmatlari va raqamli to‘lovlardan foydalanishning iqtisodiy ahamiyatini tushuntiradi. Maqola mavzusi nuqtayi nazaridan bundan kelib chiqadigan xulosa shuki, raqamlashtirish samarasi joriy etilgan texnologiyalar soni bilan emas, balki operatsiyaga sarflanadigan vaqt, xizmatning umumiy qiymati va undan foydalanish qulayligidagi o‘zgarishlar orqali baholanishi lozim. Shu bilan birga, raqamli moliyalashtirishning natijalarini bir xil ijobiy hodisa sifatida talqin qilish yetarli emas. S. Cevik 84 ta mamlakatning 2012–2020-yillardagi ma’lumotlari asosida moliyaviy texnologiyalar va moliyaviy inklyuziya o‘rtasidagi bog‘liqlikni tahlil qilgan [6]. Tadqiqotda natijalar mamlakatlar guruhi va

moliyaviy texnologiya turiga qarab farqlanishi aniqlangan: barcha mamlakatlar bo‘yicha umumiy ta’sir statistik jihatdan ahamiyatli bo‘lmagan, rivojlanayotgan mamlakatlar guruhida esa ijobiy va ahamiyatli natija kuzatilgan. Ushbu topilmalar raqamli xizmatlarning samaradorligini mahalliy institutsional sharoit, foydalanuvchilar ko‘nikmalari va moliyaviy mahsulotlarning xususiyatlari bilan birgalikda baholash zarurligini ko‘rsatadi. Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining kichik biznesni moliyalashtirishga bag‘ishlangan hisobotida moliyaviy manbalar va vositalarni diversifikatsiyalash masalasiga alohida e’tibor qaratilgan [7]. Hisobotda moliyalashtirish qiymatining oshishi va kreditlash shartlarining qat’iylashishi korxonalarning investitsion imkoniyatlarini cheklashi qayd etiladi. Shuningdek, turli korxonalar ehtiyojini qondirish uchun muqobil moliyalashtirish vositalarini rivojlantirish zarurligi ta’kidlanadi. Ushbu qarash xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida yagona kredit mahsulotiga tayanish o‘rniga, korxonaning hajmi, rivojlanish bosqichi va pul oqimlariga mos moliyaviy vositalar majmuasini shakllantirishga nazariy-amaliy asos beradi. Ko‘rib chiqilgan adabiyotlar bir-birini to‘ldiruvchi uchta yo‘nalishni ajratishga imkon beradi. Birinchi yo‘nalish moliyaviy tizimning resurslarni taqsimlash va korxonalar o‘sishidagi rolini tushuntiradi. Ikkinchi yo‘nalish moliyalashtirishdagi axborot va tashkiliy to‘siqlarni kamaytirishga e’tibor qaratadi. Uchinchi yo‘nalish esa raqamli texnologiyalar hamda moliyalashtirish vositalarini diversifikatsiyalash imkoniyatlarini ochib beradi. Biroq tanlangan manbalar asosan umumiy moliyaviy tizim yoki kichik biznesni o‘rganadi; ularning natijalarini xizmat ko‘rsatishning barcha tarmoqlariga bevosita tatbiq etish qo‘shimcha tekshiruvni talab qiladi. Shundan kelib chiqib, mazkur maqolada moliyaviy xizmatlar samaradorligini xizmatning qiymati, foydalanish imkoniyati, operatsiyalar tezkorligi, risk darajasi va korxona faoliyatiga ta’siri uyg‘unligida ko‘rib chiqish taklif etiladi. Tadqiqotning asosiy yo‘nalishi mavjud nazariy yondashuvlarni xizmat ko‘rsatish korxonalarining pul oqimlari, aktivlar tarkibi va moliyalashtirish ehtiyojlariga moslashtirishdan iborat. Bunday yondashuv tashkiliy hamkorlik, axborot almashinuvi, raqamlashtirish va iqtisodiy rag‘batlarni o‘zaro bog‘liq mexanizm sifatida asoslash imkonini beradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqot metodologiyasi xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy mexanizmlarini tizimli yondashuv asosida o‘rganishga qaratilgan. Tadqiqot obyekti sifatida xizmat ko‘rsatish korxonalari foydalanadigan moliyaviy xizmatlar, predmeti sifatida esa ushbu xizmatlarning samaradorligini belgilovchi tashkiliy va iqtisodiy munosabatlar qaraladi. Metodologik asosni moliyaviy vositachilik, axborot nomutanosibligi va korxonalarni moliyalashtirishga oid nazariy yondashuvlar tashkil etadi. Tadqiqotda ilmiy abstraksiyalash, tahlil va sintez, qiyosiy tahlil hamda mantiqiy umumlashtirish usullaridan foydalaniladi. Ilmiy abstraksiyalash orqali moliyaviy xizmatlar samaradorligining mazmuni ochib beriladi, qiyosiy tahlil yordamida kredit, lizing, faktoring va raqamli to‘lov xizmatlarining imkoniyatlari hamda cheklovlari taqqoslanadi. Tizimli yondashuv asosida moliyaviy tashkilotlar va xizmat ko‘rsatish korxonalari o‘rtasidagi hamkorlik, axborot almashinuvi, risklarni baholash va iqtisodiy rag‘batlantirish vositalarining o‘zaro bog‘liqligi o‘rganiladi. Tadqiqotning axborot bazasini mavzuga oid ilmiy maqolalar hamda Jahon banki, Xalqaro valyuta jamg‘armasi va Iqtisodiy hamkorlik va taraqqiyot tashkilotining tahliliy materiallari tashkil etadi. Manbalar tadqiqot mavzusiga mosligi, metodologik asoslanganligi va xulosalarining xizmat ko‘rsatish korxonalariga tatbiq etish imkoniyati bo‘yicha tanlanadi. Moliyaviy xizmatlarni baholash mezonlari sifatida xizmatdan foydalanishning umumiy qiymati, moliyalashtirishga kirish imkoniyati, operatsiyalar tezkorligi, shartlarning shaffofligi va moliyaviy risklar olinadi. Tahlil natijalarini umumlashtirish orqali moliyaviy xizmatlarni korxonalarning pul oqimlari va faoliyat xususiyatlariga moslashtirish, moliyalashtirish vositalarini diversifikatsiyalash hamda raqamli xizmatlarni rivojlantirish yo‘nalishlari asoslanadi. Tadqiqot nazariy-tahliliy xususiyatga ega bo‘lib, taklif etiladigan mexanizmlarning miqdoriy ta’sirini aniqlash korxonalar darajasidagi empirik ma’lumotlar asosida keyingi tekshiruvni talab etadi.

TAHLIL VA NATIJALAR

Moliyaviy xizmatlar samaradorligini nazariy-qiyosiy tahlil qilish xizmat ko‘rsatish korxonalarining moliyalashtirish ehtiyojlari faoliyat turi, tushumlarning shakllanish davri, aktivlar tarkibi va rivojlanish bosqichiga qarab farqlanishini ko‘rsatadi. Shu sababli barcha korxonalarga bir xil kreditlash shartlari

yoki standart moliyaviy mahsulotlarni taklif qilish ularning ehtiyojlariga to‘liq mos kelmasligi mumkin. Samaradorlikni oshirish uchun moliyaviy xizmatlarni korxonaning pul oqimlari, to‘lov qobiliyati va investitsion maqsadlariga muvofiqlashtirish zarur. Quyida keltirilgan natijalar nazariy umumlashtirishga asoslangan bo‘lib, jadvallardagi kutilayotgan ta’sirlar empirik hisob-kitob natijalarini ifodalamaydi. Xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining xususiyatlarini hisobga olish moliyaviy vositalarni tanlashning dastlabki bosqichi hisoblanadi. Masalan, mavsumiy faoliyat yurituvchi korxonalarda qarzni qaytarish muddatlarini tushum yuqori bo‘ladigan davrlarga moslashtirish muhim bo‘lsa, uskunalarga ehtiyoji yuqori korxonalarda uzoq muddatli moliyalashtirish va lizing imkoniyatlarini baholash ustuvor ahamiyat kasb etadi. Bunda moliyaviy vositaning mavjudligi bilan birga, uning umumiy qiymati va shartnoma shartlari ham hisobga olinishi lozim.

1-jadval. Xizmat ko‘rsatish tarmoqlarining xususiyatlariga mos moliyaviy vositalar[1]

Xizmat ko‘rsatish yo‘nalishi	Moliyaviy ehtiyojning xususiyati	Mos kelishi mumkin bo‘lgan vositalar	Tanlashning asosiy mezoni
Turizm va mehmonxona xizmatlari	Mavsumiy tushumlar, joriy xarajatlarning uzluksizligi	Mavsumiy kredit liniyasi, tushumga mos qaytarish jadvali	Qarzni to‘lash muddatlarining pul oqimlariga muvofiqligi
Transport va logistika	Transport vositalari va uskunalarni yangilash zarurati	Lizing, investitsion kredit, sug‘urta	Moliyalashtirishning umumiy qiymati va aktivdan foydalanish muddati
Savdo va umumiy ovqatlanish	Tovar zaxiralari hamda kundalik hisob-kitoblarni moliyalashtirish	Aylanma mablag‘ krediti, overdraft, ekvayring	Mablag‘ aylanish tezligi va operatsion xarajatlar
Axborot texnologiyalari va konsalting	Nomoddiy aktivlarning ahamiyati, shartnoma tushumlariga bog‘liqlik	Pul oqimiga asoslangan kreditlash, mos talablar bo‘yicha faktoring	Shartnomalar ishonchliligi va kelgusi tushumlarning asoslanganligi
Ta’lim va tibbiy xizmatlar	Jihozlash xarajatlari va to‘lovlarning davriy tushishi	Investitsion kredit, uskunalar lizingi, to‘lov xizmatlari	Investitsiya muddati va tushum barqarorligi

1-jadvaldagi taqqoslash moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirishda tarmoq xususiyatlariga mos yondashuv zarurligini asoslaydi. Jumladan, uzoq muddat foydalaniladigan aktivni qisqa muddatli qarz hisobidan moliyalashtirish to‘lov muddatlari va aktivdan olinadigan daromad o‘rtasida nomuvofiqlikni yuzaga keltirishi mumkin. Aksincha, qisqa muddatli aylanma mablag‘ ehtiyojini ortiqcha hajmdagi uzoq muddatli kredit bilan qoplash foydalanilmayotgan mablag‘lar uchun ham xarajat qilishga olib kelishi mumkin. Shuning uchun moliyalashtirish muddati, hajmi va maqsadi o‘zaro muvofiqlashtirilishi kerak. Tahlil doirasida moliyaviy xizmatlardan foydalanish samaradorligini cheklovchi omillar axborot, tashkiliy jarayonlar, mahsulot shartlari va foydalanuvchi salohiyati bilan bog‘liq guruhlarga ajratildi. Ushbu omillar bir-biridan mustaqil emas. Masalan, korxonaning moliyaviy hisobotlari yetarlicha shaffof bo‘lmasa, arizani ko‘rib chiqish murakkablashishi va riskni baholash uchun qo‘shimcha hujjatlar talab etilishi mumkin. Shu bois faqat foiz stavkasini pasaytirishga qaratilgan choralar mavjud to‘siqlarning barchasini bartaraf etmaydi.

[1] Muallif ishlanmasi

2-jadval. Moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirishning tashkiliy-iqtisodiy yo‘nalishlari[2]

Muammo	Taklif etilayotgan mexanizm	Amalga oshirish vositasi	Kutilayotgan natija
Korxona faoliyati haqidagi axborotning yetarli emasligi	Axborot shaffofligini oshirish	Standartlashtirilgan hisobotlar va pul oqimlari tahlili	Kreditga layoqatlilikni asosli baholash
Arizalarni ko‘rib chiqish jarayonining murakkabligi	Xizmat ko‘rsatish tartiblarini soddalashtirish	Elektron ariza, hujjatlar ro‘yxatini aniqlashtirish, ariza holatini kuzatish	Vaqt va ma’muriy xarajatlarni qisqartirish
To‘lov jadvalining tushumlarga mos kelmasligi	Moslashuvchan moliyalashtirish	Mavsumiy yoki shartnoma tushumlariga mos jadval	Likvidlik bosimini yumshatish
Moliyalashtirish manbalarining cheklanganligi	Moliyaviy vositalarni diversifikatsiyalash	Kredit, lizing va faktoring imkoniyatlarini taqqoslash	Ehtiyojga mos moliyalashtirishni tanlash
Xizmatlar qiymatini taqqoslash qiyinligi	Narx va shartlar shaffofligini ta’minlash	Foiz, komissiya va majburiy qo‘shimcha xarajatlarni birgalikda ko‘rsatish	Asoslangan moliyaviy qaror qabul qilish
Moliyaviy boshqaruv ko‘nikmalarining cheklanganligi	Korxonaning boshqaruv salohiyatini rivojlantirish	Pul oqimlarini rejalashtirish va moliyaviy maslahat	Qarzdorlik hamda xarajatlarni boshqarishni yaxshilash

2-jadvaldan kelib chiqadigan asosiy natija shundaki, tashkiliy va iqtisodiy vositalar birgalikda qo‘llangandagina moliyaviy xizmatlarning korxona ehtiyojlariga mosligi ortadi. Elektron ariza tizimi murojaatni tezlashtirishi mumkin, biroq moliyalashtirish shartlari korxonaning to‘lov qobiliyatiga mos kelmasa, jarayonning tezlashishi iqtisodiy samaradorlikni ta’minlamaydi. Xuddi shuningdek, qulay foiz stavkasi yuqori komissiya va boshqa majburiy xarajatlar bilan birga taklif etilsa, xizmatning haqiqiy qiymati korxona uchun kutilganidan yuqori bo‘lishi mumkin. Shu munosabat bilan moliyaviy xizmatlar samaradorligini baholashda alohida ko‘rsatkichga tayanish o‘rniga, xarajat, foydalanish imkoniyati, tezkorlik va riskni qamrab oladigan mezonlar tizimidan foydalanish taklif etiladi.

3-jadval. Moliyaviy xizmatlar samaradorligini baholash uchun taklif etilayotgan ko‘rsatkichlar[3]

Baholash yo‘nalishi	Ko‘rsatkich	Hisoblash yoki aniqlash tartibi	Talqin qilish xususiyati
Moliyalashtirish qiymati	Davriy moliyalashtirish xarajatlari darajasi	Davrdagi foiz, komissiya va majburiy xarajatlarning o‘rtacha qarz qoldig‘iga nisbati × 100%	Bir xil davr va o‘xshash mahsulotlar doirasida taqqoslanadi
Xizmat tezkorligi	Arizani ko‘rib chiqish muddati	To‘liq hujjatlar qabul qilingan kundan qaror chiqarilguncha	Kreditni ajratish muddatidan alohida baholanadi

[2] Muallif ishlanmasi

[3] Muallif ishlanmasi

		o‘tgan vaqt	
Moliyalashtirishga kirish	Qondirilgan moliyalashtirish talabi ulushi	Ajratilgan mablag‘ning arizada so‘ralgan mablag‘ga nisbati × 100%	Korxonaning asoslangan ehtiyoji va risk darajasi bilan birga tahlil qilinadi
To‘lov intizomi	Muddati o‘tgan qarzdorlik ulushi	Muddati o‘tgan qarzning jami qarzdorlikka nisbati × 100%	Ko‘rsatkichning pasayishi odatda ijobiy holatdir
Operatsion tejamkorlik	Bir operatsiyaga to‘g‘ri keladigan xarajat	Tegishli to‘lov xarajatlarining operatsiyalar soniga nisbati	Operatsiyalar hajmi va turi hisobga olinadi
Likvidlik holati	Operatsion pul oqimining joriy majburiyatlarga nisbati	Davrdagi operatsion pul oqimining o‘rtacha joriy majburiyatlarga nisbati	Mavsumiylik va tarmoq xususiyatlariga bog‘liq holda talqin qilinadi

Mazkur ko‘rsatkichlar tizimi moliyaviy xizmatlarning turli jihatlarini birgalikda kuzatish imkonini beradi. Bunda moliyalashtirish talabi qondirilishining ortishi har doim samaradorlik oshganini anglatmaydi: qarz hajmining kengayishi korxonaning to‘lov imkoniyatlaridan yuqori bo‘lsa, moliyaviy barqarorlik yomonlashishi mumkin. Shuningdek, moliyalashtirishdan keyingi tushum yoki foyda o‘sishini faqat moliyaviy xizmat ta’siri deb baholash to‘g‘ri emas. Bunday o‘zgarishlarga bozor talabi, narxlar, boshqaruv sifati va boshqa omillar ham ta’sir qiladi. Tahliliy umumlashtirish asosida moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirish mexanizmini beshta o‘zaro bog‘liq bosqichda tashkil etish taklif qilinadi. Dastlab korxonaning moliyaviy ehtiyoji va pul oqimlari aniqlanadi. Keyingi bosqichda mavjud moliyaviy vositalar qiymati, muddati va risklari bo‘yicha taqqoslanadi. Shundan so‘ng tanlangan xizmatning shartlari korxona faoliyatiga moslashtiriladi. Xizmatdan foydalanish davomida xarajatlar, to‘lov intizomi va likvidlik ko‘rsatkichlari kuzatib boriladi. Yakuniy bosqichda monitoring natijalari asosida moliyalashtirish hajmi, vositasi yoki xizmat ko‘rsatish tartiblariga tuzatishlar kiritiladi. Tadqiqotning asosiy nazariy-tahliliy natijasi moliyaviy xizmatlar samaradorligini “ehtiyojga moslik — maqbul xarajat — tezkor xizmat — boshqariladigan risk — barqaror pul oqimi” mezonlari uyg‘unligida baholash zarurligini asoslashdan iborat. Taklif etilgan yondashuv moliyaviy tashkilot uchun mijoz riskini tushunish va xizmatlarni moslashtirishga, xizmat ko‘rsatish korxonasi uchun esa moliyaviy resurslardan foydalanish bo‘yicha asoslangan qarorlar qabul qilishga xizmat qilishi mumkin. Uning amaliy natijadorligini aniqlash uchun korxonalar kesimida ma’lumotlar to‘plash, tarmoqlararo taqqoslash va tegishli empirik baholash o‘tkazish talab etiladi.

XULOSA

Tadqiqot doirasida amalga oshirilgan nazariy-qiyosiy tahlil xizmat ko‘rsatish tarmoqlarida moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirish moliyalashtirish hajmini kengaytirish bilan bir qatorda, xizmatlarning korxonalar ehtiyojlariga mosligini ta’minlashga bog‘liqligini ko‘rsatadi. Korxonaning faoliyat turi, pul oqimlari, aktivlar tarkibi va rivojlanish bosqichini hisobga olish moliyaviy vositalarni asosli tanlashning muhim shartidir. Shu sababli moliyaviy xizmatlarni tashkil etishda tarmoqlar xususiyatlariga moslashtirilgan yondashuvdan foydalanish maqsadga muvofiq. Moliyaviy xizmatlar samaradorligini oshirishning tashkiliy yo‘nalishlari moliyaviy tashkilotlar va xizmat ko‘rsatish korxonalari o‘rtasidagi axborot almashinuvini yaxshilash, arizalarni ko‘rib chiqish tartiblarini soddalashtirish, shartlar shaffofligini ta’minlash hamda moliyaviy boshqaruv ko‘nikmalarini rivojlantirishni qamrab oladi. Iqtisodiy yo‘nalishlar esa moliyalashtirishning umumiy qiymatini maqbullashtirish, to‘lov jadvallarini tushumlarga muvofiqlashtirish, risklarni boshqarish va moliyalashtirish manbalarini diversifikatsiyalash bilan bog‘liq. Mazkur yo‘nalishlarni o‘zaro uyg‘unlashtirish taklif etilayotgan mexanizmning asosini tashkil etadi. Xizmat ko‘rsatish korxonalarining

moliyaviy ehtiyojlarini qondirishda kredit, lizing va faktoring imkoniyatlarini qiyosiy baholash tavsiya etiladi. Bunda moliyaviy vositani tanlash faqat foiz stavkasiga asoslanmasligi, balki komissiyalar, majburiy qo‘shimcha xarajatlar, ta’minot talablari va qaytarish muddatlarini ham qamrab olishi zarur. Uzoq muddatli investitsiyalar va qisqa muddatli aylanma mablag‘ ehtiyojlarini alohida rejalashtirish korxonaning qarz majburiyatlari bilan pul oqimlari o‘rtasidagi muvofiqlikni yaxshilashga xizmat qilishi mumkin. Raqamli moliyaviy xizmatlarni rivojlantirishda elektron murojaat, masofaviy hisob-kitob va operatsiyalar monitoringini korxonaning amaldagi boshqaruv jarayonlari bilan bog‘lash muhimdir. Raqamlashtirish natijadorligini joriy etilgan texnologiyalar soni orqali emas, xizmatdan foydalanish vaqti, operatsion xarajatlar, foydalanish qulayligi va ishonchlilikdagi o‘zgarishlar orqali baholash lozim. Bunda axborot sifati, foydalanuvchilarning ko‘nikmalari va ma’lumotlar xavfsizligi ham hisobga olinishi kerak. Tadqiqotda taklif etilgan baholash yondashuvi moliyaviy xizmatlarning ehtiyojga mosligi, qiymati, tezkorligi, risk darajasi va korxona likvidligiga ta’sirini birgalikda kuzatishga asoslanadi. Ushbu mezonlar bo‘yicha muntazam monitoring olib borish moliyalashtirish shartlarini qayta ko‘rib chiqish va mavjud muammolarga o‘z vaqtida javob berish imkonini yaratadi. Takliflarning amaliy samaradorligini tasdiqlash esa xizmat ko‘rsatish korxonalari kesimida empirik ma’lumotlar to‘plash va tarmoq xususiyatlarini hisobga olgan holda baholashni talab etadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Levine R. Finance and Growth: Theory and Evidence // Handbook of Economic Growth / Eds. P. Aghion, S. N. Durlauf. – Elsevier, 2005. – Vol. 1A. – P. 865–934.
2. Stiglitz J. E., Weiss A. Credit Rationing in Markets with Imperfect Information // The American Economic Review. – 1981. – Vol. 71, No. 3. – P. 393–410.
3. Berger A. N., Udell G. F. Small Business Credit Availability and Relationship Lending: The Importance of Bank Organisational Structure // The Economic Journal. – 2002. – Vol. 112, No. 477. – P. F32–F53.
4. Beck T., Demirgüç-Kunt A. Small and Medium-Size Enterprises: Access to Finance as a Growth Constraint // Journal of Banking & Finance. – 2006. – Vol. 30, No. 11. – P. 2931–2943.
5. Pazarbasioglu C., Garcia Mora A., Uttamchandani M., Natarajan H., Feyen E., Saal M. Digital Financial Services. – Washington, DC: World Bank, 2020.
6. Cevik S. Promise (Un)kept? Fintech and Financial Inclusion. – IMF Working Paper No. 2024/131. – Washington, DC: International Monetary Fund, 2024.
7. OECD. Financing SMEs and Entrepreneurs 2024: An OECD Scoreboard. – Paris: OECD Publishing, 2024.